

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/7/193-211>

Aysima Mirsultan

Berlin Devlet Kütüphanesi

Filoloji bilimleri doktoru

Doğu Asya Bölümü araştırmacısı

<https://orcid.org/0000-0003-3276-7778>

ayisima.miersulitan@sbb.spk.berlin.de

Abduşükür Məhəmməd Qumtur

Avropa Uyğur Akademiyasının müfəttişi

Müstəqil tədqiqatçı, yazar, şair

Filoloji Adayı, Doç

<https://orcid.org/0009-0006-6170-2315>

qumtur@gmail.com

Uygurcadan Aktaran:

Esmanur Tok

Istanbul Üniversitesi Çağdaş Türk

Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

mezun

<https://orcid.org/0009-0001-2459-0565>

essmatokk2002@gmail.com

XIX yüzyıla ait Küça haritası ve haritada geçen bazı yer adları

Özet

Küça, Taklamakan Çölü'nün kuzeyinde ve Tanrı Dağları'nın güneyinde yer alan kadim bir yurt olup Uygurların en uzun süre boyunca yaşadığı yerleşimlerden biridir. Coğrafi olarak atalarımızın yaşadığı geniş toprakların tam merkezinde bulunan Küça, tarih boyunca Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney arasındaki önemli bir ulaşım merkezi olmuştur. Geçmişte Küça, Küsen olarak bilinen devletin başkentiydi. Küsen Uygur Devleti, Orta Asya'nın en güçlü, kültürel ve ekonomik açıdan en gelişmiş devletlerinden biriydi. Küsen hakkında birçok tarihi kaynak bulunsa da premodern Küça'nın sosyal ve ekonomik koşullarını belgeleyen yerel materyaller oldukça azdır. Mevcut bilgiler, birkaç Uygur hukuk belgesi, yabancı seyyahların anıları ve bazı Çin kaynaklarındaki detaylarla sınırlıdır. XVII yüzyıldan sonra dış dünyadan izole olan ve küresel gelişmelerden habersiz kalan bu topraklar, XIX

yüzyılda bazı yabancı maceraperestler, kâşifler ve gezginler için ilgi odağı haline geldi. Ortaçağ geçmişinin kalıntılarına tanıklık etmek isteyen bu kişiler, farklı amaçlarla bu bölgeye gelseler de temel hedefleri binlerce yıldır yerin altında gömülü olan kadim bir uygarlığı keşfetmek, kazılar yapmak, eserler toplamak ve belgeler oluşturmaktır. Ana keşif gezileri, Taklamakan Çölü'nün kumları altında gömülü olan antik şehirler, Orta Asya'daki İslam medeniyetinin merkezi konumundaki Kaşgar ile Budist kültürünün önemli merkezlerinden Turfan, Kuça ve Hotan üzerine yoğunlaştı. O dönemde Rusya, Japonya, İngiltere, Almanya, İsveç, Fransa, Finlandiya ve diğer ülkelerden gelen maceraperestler, kâşifler ve gezginler, uzun süre Ortaçağ uykusunda kalmış olan bu topraklara sık sık seyahat etti. Bölgeden değerli eserler ve el yazmaları alarak ülkelerine göturdüler ve bu bölge hakkında akademik makaleler ve kitaplar yazdılar. 1903 yılında Alman araştırmacı Albert Grünwedel, Saint Petersburg Asya Müzesi müdüründen Berlin Etnoloji Müzesi'ne teslim edilmek üzere nadir bir Küça haritası almıştır. 1890'larda Rusya'nın Genel Konsolosu Nikolay F. Petrovsky, orijinal Uygur haritasını Kiril alfabesiyle kopyalatmış ve Rusça açıklamalar eklemiştir. 1922'de Albert von Le Coq ve kartograf Albert Hermann, bu haritayı *Güney Tibet* adlı eserlerinde Kiril versiyonuna dayanarak Latin alfabesiyle yayımlamıştır. Bu tarihsel arka plan göz önüne alındığında, söz konusu Küça haritasını ve üzerinde yer alan yer adlarını günümüzde hâlâ kullanılan isimlerle karşılaştırarak analiz etmeyi amaçlayan ön çalışmamızı sunmanın yerinde olacağını düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Küsen, Küça, Prusya Turfan Seferi, Albert von Le Coq

Aysima Mirsultan

Berlin state library

Doctor of philological science,

Research librarian in the East Asia Department

<https://orcid.org/0000-0003-3276-7778>

ayisima.miersulitan@sbb.spk_berlin.de

Abduşükür Məhəmməd Qumtur

Inspector of the European Uyghur Academy

Independent researcher, writer, poet

Candidate of Philology, Ass. Professor

<https://orcid.org/0009-0006-6170-2315>

qumtur@gmail.com

Translator from Uyghur Language:

Esma Nur Tok

Graduate of Istanbul University

Department of Contemporary

Turkish Dialects and Literatures

<https://orcid.org/0009-0001-2459-0565>

essmatokk2002@gmail.com

A 19th-century map of Kucha and some place names mentioned on the map

Abstract

Kucha is an ancient homeland situated north of the Taklamakan Desert and south of the Tianshan Mountains. It is one of the longest-inhabited settlements of the Uyghurs. Geographically, Kucha lies at the heart of the vast lands where our ancestors lived and has historically served as a crucial transportation hub between East and West, as well as North and South. In the past, Kucha was the capital of the state known as Küsen. The Küsen Uyghur State was one of the most powerful and culturally and economically advanced states in Central Asia. Despite numerous historical sources on Küsen, there are few local materials documenting the social and economic conditions of premodern Kucha. The available information is limited to a few Uyghur legal documents, foreign travelers' memoirs, and some details from Chinese sources. After the 17th century, this land, isolated from the outside world and unaware of global developments, became a point of interest for some foreign adventurers, explorers, and travelers in the 19th century who sought to witness the remnants of the medieval past. Although their purposes for coming to this land varied, their primary objective was to discover, excavate, collect, and document an ancient civilization buried underground for thousands of years. Their main expeditions focused on the ancient cities buried beneath the sands of the Taklamakan Desert, Kashgar—once the center of Islamic civilization in Central Asia—and Turpan, Kucha, and Hotan, which were strongholds of Buddhist culture. At that time, adventurers, explorers, and travelers from Russia, Japan, England, Germany, Sweden, France, Finland, and other countries and regions frequently ventured into this land, which had long been in a deep medieval slumber. They took valuable artifacts and manuscripts back to their countries and wrote scholarly articles and books about the region. In 1903, German researcher Albert Grünwedel received a rare map of Kucha from the director of the Saint Petersburg Asian Museum for delivery to the Berlin Ethnological Museum. In the 1890s, Russian Consul General Nikolay F. Petrovsky

had the original Uyghur map copied in Cyrillic, adding Russian annotations. In 1922, Albert von Le Coq and cartographer Albert Hermann published it in Latin script in *Southern Tibet*, based on the Cyrillic version. Given this historical background, we find it appropriate to present a preliminary study by comparing and analyzing this map of Kucha and the place names it features with those still in use today.

Keywords: *eastern Türkistan, Küsen, Kucha, Prussian Turfan Expedition, Albert von Le Coq*

Giriş

Kuça Hakkında Kısa Bilgi. Kuça Teklimakan çölünün kuzeyinde, Tanrı dağlarının güneyinde kurulmuş olan kadim bir yurt olup Uygurlar'ın çok eskilerden beri yaşamakta olduğu yerleşim yerlerinden biri kabul edilir. Kuça coğrafi olarak atalarımızın yaşadığı geniş toprakların merkezi olup tarihten bu yana doğu ile batı ve kuzey ile güney arasındaki önemli ulaşım noktası olagelmıştır.

Kuça eskiden Küsen diye adlandırılan bir devletin merkezi olmuştur. Küsen Uygur Devleti tarihte Orta Asya'da kültürü ve ekonomisi gelişmiş en güçlü devletlerden biriydi. Küsen devleti yükseldiği dönemlerinde Teklimakan çölünün kuzeyindeki yerleri yani doğuda Kara Şehir, batıda Maralbaşı, güneyde Lopnor, kuzeyde Yıldız yaylalarına kadar olan mesafedeki bölgelere hükmetmiştir. Küsen'in kendine has coğrafi özellikleri, yani sularının bol, topraklarının bereketli, madenlerinin çok oluşu, ekim biçim, hayvancılık, el sanatları ve ticaretin gelişmesine olanak sağlamıştır. Üstelik Küsen sınırları içerisindeki huzurlu ortam ve varlıklı yaşam Küsen'i, Büyük Kervan Yolu olarak adlandırılan İpek Yolu'nun kuzey güzergâhındaki çeşitli kültürleri birbiriyle buluşturan önemli bir düğüm noktasına dönüştürmüştür. Küsen diyarındaki çalışkan ve akıllı Uygur halkı çölü, yerleşim alanını ve yaylaları bir arada bulunduran bu kutsal mekanda dünyadaki bilim insanlarının, seyyah ve gezginlerinin aklını oynatacak müthiş kültürleri ortaya koyup İpek Yolu'ndaki çekici bir mekana dönüşmüştür.

Tarih ilerleyip 14-15. yüzyıllara gelindiğinde Avrupa gezginlerinin deniz yolunu açmasıyla karayı esas alan büyük kervan yolu yavaş yavaş kendi tarihi görevini sonlandırarak, İpek Yolu'nun merkezinde yer alan, kültürler ortaya koyan birçok şehrin düşüşüne sebep oldu. Ayrıca Merkezi Asya'yı kendilerine toprak yapan devletler Cengizhan'ın istilasından sonra, savaş, iç çatışma, dini ayrılıklar ve mezhep mücadelelerinin ortasında tarihteki parlak kültürleri kum ve topraklarının altına gömdü.

Tədqiqat

VII yüzyıldan sonra dış dünya ile teması tamamen kesilip, dünya yeniliklerinden bihaber kalan bu zavallı toprak 19. yüzyıldan itibaren yabancı

meraklı, araştırmacı ve orta çağın kalıntılarını görmek isteyen bir bölük gezginin ilgi odağı hâline geldi. Gerçi onların buraya gelmekteki amaçları farklı olsa da onların öncelikli hedefi yer altına gömülen binlerce yıllık tarihe sahip kültürü bulma, kazma, toplama ve onları yazıya dökmektir. Onların asıl yolculuğu Teklimakan çölünün altında kalan eski şehirler, Merkezi Asya'daki islam kültürünün merkezi olan Kaşgar ve Buda dini kültürüne ev sahipliği yapan Turfan, Kuça ve Hoten'i hedef almıştı. Bu dönemde Rusya, Japonya, İngiltere, Almanya, İsviçre, Fransa, Finlandiya ve başka devlet ve bölgelerden gelen gezginler ve araştırmacılar orta çağın gaflet uykusunda yatan bu topraklara gelip gitme sürecinde bazı değerli eserleri ve el yazmalarını kendi ülkelerine götürmüştür ve bu yer hakkında bilimsel araştırma değeri olan makale ve kitaplar yazmıştı. Bazı araştırmacıların hatıralarına göre, zamanında milletimizin cahilliği yüzünden bazı Buda tapınaklarındaki killi çamurlarla yapılan duvarlar ve Buda heykelleri kırılarak, tarlalarda gübre yerine kullanılmıştır.

Kuça'nın şehir surlarıdır. Almanların Turfan araştırmaları sırasında çekilmiştir.

Resmin arşiv numarası: B1344¹

Araştırmacıların gelişiyle bu durum yavaş yavaş değişmeye başlamış. Onlara çalışan veya onlara düşük fiyata eser satanlar bu kadim ürünlerin altından da fazla değere sahip olduğunu fark etmişler. Onlar, araştırmacılar gittikten sonra, kadim şehir kalıntılarını ve mezarlıkları kendileri kazarak ve tarihi eserleri toplayarak, yabancı araştırmacılara yüksek fiyata satmış veya onlarla anlaşmalı ticaret yapmıştır. Hatta bazıları kendilerinin bile okuyamadıkları harflerle eski el yazmalar hazırlayıp yüksek fiyata satmıştır.²Bu tür el yazmalar hâlâ da Avrupa'da bulunmaktadır.

Bu yabancı gezgin ve araştırmacıların içinde Almanların Turfan'ın dışında Kuça ve onun etrafındaki bölgelere olan ilgisi daha fazladır. Kasım 1902'den Mart 1903'e kadar yürütülen ilk araştırmada Almanya, yani Prusya Turfan araştırmaları, Berlin etnoloji müzesindeki arkeolog ve Hintolog Albert Grünwedel'in (1856-1935)

yönetiminde Theodor Bartus (1858-1941)³ ve Georg Huth'un (1867-1906)⁴ katılımıyla başarı bir şekilde tamamlanır. İkinci Turfan araştırmaları, Grünwedel'in hastalanması sebebiyle Kasım 1904'ten Ağustos 1905'e kadar Albert von Le Coq'un (1860-1930) yönetiminde, Theodor Bartus'un katılımıyla Turfan ve Kumul'da yürütülür. Onlar Aralık 1905'te Kaşgar'da Grünwedel ile görüşüp, öncelikle Aksu, Kuça etrafında, sonra ise Turfan'da arkeolojik kazı yaparlar. İşte bu, Turfan araştırmalarının üçüncüsüdür. Bu seferki araştırma sırasında Kuçave onun çevresindeki bölgelerde çok ayrıntılı kazı yaparlar. Araştırma ve kazı çalışmaları Grünwedel'in yönetiminde ta ki Nisan 1907'ye kadar devam eder. Araştırmaların dördüncüsü ise Le Coq'un yönetiminde Bartus'un katılımıyla Aralık 1913'den Ocak 1914'e kadar Kuça'da kısa sürede gerçekleşir. Bunun nedeni, o dönemdeki karmaşık siyasi durum, onların sürekli arkeolojik çalışmalar yürütmesinezorlu engeller oluştuğuydu. Beşinci seferin planları yapılmış olsa da türlü sebeplerden dolayı imkan olmaz. O dönemde Turfan, Kuça ve Aksu çevresindeki bölgelerden Almanya'ya götürülen duvar resimleri ve diğer kültür öğeleri, el yazmalar günümüzde bizim değerli miraslarımız olarak Almanya'nın çeşitli müze, arşiv ve kütüphanelerinde itinayla muhafaza edilmektedir. Ayrıca bu materyaller elektronik ortama alınıp genç araştırmacıların daha ayrıntılı araştırma yapmaları için kolaylık sağlamaktadır.

Sağda Avalokiteşvara Tapınağının kalıntısı, solda Bin Ten Atam mezarı yer almaktadır. Resim Almanların üçüncü araştırması sırasında Kuça Kumerik'daki Sabit Molla'nın konağından çekilmiş. Resmin arşiv numarası: B923

2022 yılından itibaren memleketimizden götürülen pek çok değerli duvar resimleri, Buda heykelleri, el yazmalar ve çeşitli kültür öğeleri Berlin Humboldt Forum'da üç büyük salonda sergilenmeye başlandı. Bunların içinde, Kuça Kızıl Bin

Evleri'nden getirilen kültürel eserler yoğunluktadır.

Almanlar o dönemde Kuça hakkında bazı makaleleri ve bilimsel araştırma kitaplarını yazmış. Bunların içinde Grünwedel'in *Kadim Kuça*⁵, Le Coq'un *Doğu Türkistan'daki Cehennem'in İzinden, Doğu Türkistan Devleti ve Halkları Hakkında* adlı kitapları büyük öneme sahiptir.

Kuça yani kadim Küsen hakkında, günümüze kadar yazılan pekçok tarihi kaynaklarla karşılaşmak mümkündür. Ancak son dönemlerdeki Kuça'nın sosyal ve ekonomik durumu hakkında yerli materyaller pek bulunmaz. Bunlar sadece bazı Uygurca hukuk belgeleri, yabancı gezginlerin anıları ve Çince kaynaklardaki bazı bilgilerle sınırlıdır. Bu hususu dikkate alarak, burada kısaca da olsa, XIX yüzyıla ait olan Kuça haritasını ve haritada geçen yer adlarını, şimdiye kadar korunan yer adları ile karşılaştırma ve uygulama temelinde, geniş okur kitemize konuyla ilgili ilk bilgi olarak sunmayı uygun bulduk.

Harita hakkında. Alman araştırmacı Albert Grünwedel 1903 yılında, yani ilk defa yapılan araştırma çalışması sonrasında ülkesine geri dönerken, Saint Petersburg Asya müzesinin müdürü Carl Hermann Salemann'dan (1849-1916) Berlin Etnoloji Müzesi'ne teslim edilmek üzere Kuça'nın nadir bulunan bir haritasını teslim alır. Salemann ona bu haritanın 19. yüzyılın 90'lı yıllarında Kaşgar'da bulunan Rusya Başkonsolosu Nikolay F. Petrovsky'nin (1837-1908) bir Uygurca haritayı Kiril alfabesiyle kopyaladığını ve bazı ek açıklamaların Rusça yazıldığını söyler.

Orijinal harita esas alınarak Latin alfabesine döndürülmüş haritadır. Güney Tibet (PL XXIV, VIII)

Harita 1922 yılında, Albert von Le Coq ve ünlü Alman haritacı Albert Hermann (1886-1945) tarafından *Güney Tibet* dergisinin 8. sayısında Latin alfabesi ile mükemmel bir şekilde basılır. Bu dergi, Sven Hedin'in (1865-1952) kesintisiz olarak yayımladığı, genelde tarihi kaynakları aydınlatan yazıların yer aldığı bir dergidir. Le Coq ile Hermann harita hakkındaki analizlerinde, bu haritanın Çince harita ile hiçbir şekilde ortaklığı veya alakası olmayan bir harita olduğunu, haritanın içinde geçen bilgilere göre, bu haritanın belli bir idari amacı göz önünde tuttuğunu, yani temel olarak sulama sisteminin izlenmesi ve yerleşim alanlarının genişlemesine yardımcı olmayı dikkate alarak çizildiğini ortaya koyar. Ayrıca bu haritayı hazırlayanın, Türk halklarında sık karşılaşılan atalarına derin saygı ve bağlılık tutumunu yansıttığını, bu nedenle haritaya kahraman hükümdar Efrasiyab'a (Alp Er Tunga) ait olan bazı kadim şehirleri de eklemeyi ihmal etmediğini, buralardaki eski Buda ibadethaneleri ve manastırlarının Almanyalı Turfan araştırmacılarının kazı yapma ve araştırmalarda bulunması için önemli ölçüde katkısı bulunduğunu vurgular. Peki, bu Kuça haritası günümüzde de Berlin'de muhafaza ediliyor mu? Araştırmalar sonucunda, bahsi geçen haritanın günümüzde Saint Petersburg Bilimler Akademisi'nde bulunmakta olduğu tespit edilmiştir. Bu haritanın ikinci dünya savaşı döneminde Rusya'ya götürüldüğü tahmin edilmektedir. Burada şunu söylemek mümkün. Bu harita Almanların Kuça ve çevresindeki bölgelerde yürüttüğü arkeolojik kazı çalışmasında gerçekten önemli rol oynamıştır.

Şunu vurgulayarak söylemek gerekir ki, Le Coq ile Hermann 1922 yılındaki yazısında sadece bu idari haritayı Latin alfabesinde yayımlamakla kalmamış, bu harita, Mançuların ve Sven Hedin'in haritaları temelinde aşağıdaki Kuça haritasını da çizmiştir.

Onlara göre bu Kuça haritası, bütün Kuça bölgesini, 1899 yılındaki Mançuca haritadan daha iyi yansıtır. Yani bu harita; kuzeyde Kökünek uçurumu, Kuça nehrinin dar vadisi, Tanrı dağı'nın güneyinden Yıldız vadisine kadar uzanan yolu, güneyde Tarım nehrine kadar olanyerleri, doğuda Laysu geçidi ve Kuça ile Bügür'ün yazlık çayırlarını, batıda ise Kızılsu'nun doğusu, Tiçik karakolu ve Kuça ile Aksu'nun yazlık çayırlarını kapsar.

Üç harita temelinde yeniden çizilen haritadır. Güney Tibet (PL XXIV, VIII)

Sven Hedin tarafından derlenen harita ile karşılaştırıldığında bu haritadaki yerlerin konumu pek net olmasa bile verilen bilgiler daha kapsamlıdır. Hatta bazı açılardan bu harita oldukça mükemmel sayılan Mançuca haritaya da takviyede bulunur. Onlar makalelerinde haritadaki yer isimlerinin o kadar kusursuz ve doğru olduğunu vurgularlar. Bu nedenle onlar bu üç haritanın birbirinden farklı olan artılarını ve eksilerini dikkate alarak, PLXXVI numaralı bu haritayı oluşturur. Aşağıda bu haritada geçen yer adları üzerinde ayrıntılı olarak durulacak, fakat haritada geçen bazı eski adlandırmaların etimolojileri üzerinde durulmayacaktır.

Haritada gösterilen yer isimleri aslında Kuça, Toksu ve Şayar ilçeleriyle ilgili 175 yer ismi olup, harita açıklamasında yer isimleri ile bağlantılı sözler temelinde bazı kategorilere ayrılan hem de bu kategorilere bağlı olmayan yine bazı yer isimleri de olmuş.

1. Āriq kelimesi geçen yer adları:

- 1) *Aqāriq*: (Ak arık). Kuça ilçesi Yaka pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 2) *Aul āriq*: (Aul arık).
- 3) *Beg āriq*: (Beg arık). Toksu ilçesindeki bir kasabanın adıdır. (Toksu nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 61)
- 4) *Daboza āriq*: (Daboza arık). Kuça ilçe Çimen pazarına bağlı bir yerin adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)

- 5) *Didat āriq*: (Didat arık)
  - 6) *Gümbez āriq*: (Gümbez arık). Kuça ilçə Ak Östen kasabasındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 91)
  - 7) *İç āriq*: (İç arık). Toksu ilçesindeki bir kasabanın adıdır. (Toksu nahiyəsi tezkirisi, 1997, s.62)
  - 8) *İnçike āriq*, (İnçike arık). Kuça ilçə Alakağa pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi,1997, s. 91)
  - 9) *Qoş āriq*: (Koş arık). Kuça ilçə Alakağa pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s91)
  - 10) *Qumāriq*: (Kumarık). Kuça ilçə İşkala ve Hankitam pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s.91)
  - 11) *Say āriq*: (Say arık). Kuça ilçə Hankitam pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
  - 12) *Sodiger āriqi*: (Sodiger arıkı).
  - 13) *Şayar Aq āriqi*: (Şayar Ak arıkı).
  - 14) *Şayan āriq yaqi Sopun āriq*: (Şayan arık veya Sopun arık).
  - 15) *Supaq āriq*: (Supak arık).
  - 16) *Bulend āriq*: (Bulend arık).
  - 17) *Tağ āriq*: (Tağ arık). Kuça ilçə Hankitam kasabasındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
  - 18) *Taş āriq*: (Taş arık).
  - 19) *Yan āriq*: (Yan arık). Kuça ilçesindeki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 2. Āta kelimesi geçen yer adları:**
- 20) *Qiam Āta*: (Kiam Ata)
  - 21) *Miñ Mehrem Āta*: (Min Mehrem Ata)
- 3. Bağ kelimesi geçen yer adları:**
- 22) *Ayğar bağ*: (Ayğar bağ).
  - 23) *Çinebağ*: (Çinebağ). Kuça Behişbağ kasabasındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
  - 24) *Dölet bağ*: (Dölet bağ) Kuça ilçə İşhala pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
  - 25) *Hamğa bağ*: (Hamğa bağ) Hampabağ olabilir, Kuça ilçə Üçösten pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
  - 26) *Mazar bağ*: (Mazar bağ). Kuça ilçə Yaka pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
  - 27) *Saybağ*: (Saybağ). Kuça ilçə Saksak mahalle yönetimindeki bir mahallenin

adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 98)

28) *Şamal bağ*: (Şamal bağ). Kuça ilçə İşhala pazarındaki bir mahallenin adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 91)

29) *Yultuzbağ*: (Yultuzbağ). Toksu ilçesindeki bir kasabanın adıdır. (Toku nahiyəsi tezkişisi, 65)

30) *Kiçin Yultuzbağ*: (Kiçin Yultuzbağ). Toksu ilçesindeki bir kasabanın adıdır. (Toku nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 65)

4. *Bazar* kelimesi geçen yer adları:

31) *Çarşenbe bazar*: (Çarşenbe bazar). Şayar ilçesindeki bir köyün adıdır. (Şayar nahiyəsi tezkişisi, 2004, s.114)

32) *Düşenbe bazar*: (Düşenbe bazar). Şayar ilçə Kaylor kasabasındaki bir köyün adıdır. (Şayar nahiyəsi tezkişisi, 2004, s.112)

5. *Çimen* kelimesi geçen yer adları:

33) *Kona Çimen*: (Kona Çimen). Şahyar ilçesindeki bir köyün adıdır. (Şayar nahiyəsi tezkişisi, 110)

34) *Yeñi Çimen*: (Yeni Çimen) Şahyar ilçesindeki bir köyün adıdır. (Şayar nahiyəsi tezkişisi, 2004, s. 110)

6. *Dön* kelimesi geçen yer adları:

35) *Aça Dön*: (Aça Dön). Toksu ilçesindeki bir köyün adıdır. (Toku nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 65)

36) *Aq Dön*: (Ak Dön). Şayar ilçesindeki bir köyün adıdır. (Şincañ Uygur Aptonom Rayoni heritiler toplimi, 1966, 118-119.)

37) *Uçar Dön*: (Uçar Dön).

7. *Gümbez* kelimesi geçen yer adları:

38) *Kök Gümbez*: (Kök Gümbez). Kuça ilçə İşhala pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 91)

39) *Sāriq Gümbez*: (Serik Gümbez).

8. *Karavul* kelimesi geçen yer adları:

40) *Ğayranliq Qaravuli*: Ğayranlık Karavulı).

41) *Kökün Qaravuli*: (Kökün Karavulı).

42) *Talğar Qaravul*: (Talğar Karavul).

43) *Şaldıran Qaravuli*: (Şaldıran Karavulı). (Kuça nahiyəsi tezkişisi, 1071)

44) *Tiçik Qaravuli*: (Tiçik Karavulı).

9. *Mehelle* kelimesi geçen yer adları:

45) *Çimen Mehelle*: (Çimen Mehelle). Kuça ilçə Çimen pazarındaki bir mahallenin adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 91)

46) *Dön Mehelle*: (Dön Mehelle). Kuça ilçə Eski Şehirdeki bir mahallenin adıdır.

(Kuça nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 91)

47) *Qayluñ Mehelle*: (Kayluñ Mehelle). Şimdi Kaylu diye adlandırılıyor. Kuça ilçe Eski Şehirdeki bir mahallenin adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 91)

48) *Ögen Mehelle*: (Ögen Mehelle). Kuça ilçe, Çimen pazarındaki bir köyün adıdır. (Küsen medeniyeti, 2013, s. 4, 10)

10. Mazar kelimesi geçen yer adları:

49) *Mazar Xanlu*: (Mazar Hanlu).

50) *Yoxaň*: (Yohan). Çinlilerinin koyulduğu mezarın adıdır.

11. Öten kelimesi geçen yer adları:

51) *Toğraq Deň Ötiñi*: (Torrak Den Ötini).

52) *Yaqa Ötiñi*: (Yaka Ötini).

12. Östen kelimesi geçen yer adları:

53) *Yeñi Aq Östeň*: (Yeni Ak Östen).

54) *Aq Östeň*: (Ak Östen). Kuça ilçesi Çimen pazarındaki bir mahallenin ve bir kasabanın adıdır. (Küsen medeniyeti, 2013, s.4, 13)

13. Pasil kelimesi geçen yer adları:

55) *Ciñ Pasili*: (Cin Pasili).

56) *Kuça bilen Bögürniñ Pasili*: (Kuça bilen Bögürnin Pasili)

57) *Bögürnin Yaylaq Pasili*: (Bögürnin Yaylak Pasili)

58) *Kuça bilen Bögürniñ Pasili*: (Kuça bilen Bögürnin Pasili)

59) *Kuça bilen Lopniñ Pasili*: (Kuça bilen Lopnin Pasili)

14. Şehir kelimesi geçen yer adları:

60) *Xitay Şehri*: (Hitay Şehri). Kuça ilçesindeki eski bir harabenin adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 1072)

61) *Qizil Şehir*: (Kızıl Şehir). Toksu ilçesindeki bir köyün adıdır. (Toksu nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 65)

62) *Musulman Şehri*: (Musulman Şehri).

63) *Toñguz Baş Şehir*: (Tonguz Baş Şehir). Toksu ilçesindeki eski şehir harabesinin adıdır. (Qedimki Küsen, 113)

64) *Topa Şehir*: (Topa Şehir). Toksu ilçesindeki bir köyün adıdır. (Toksu nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 65)

65) *Yantaq Şehir*: (Yantak Şehir). Toksu ilçesindeki bir köyün adıdır. (Şincañ Uyğur Aptonom Rayoni heritiler toplimi 1966, 120-121.)

15. Tam kelimesi geçen yer adları:

66) *Buqa Tam*: (Buka Tam). Toksu ilçesindeki bir köyün adıdır. (Toksu nahiyəsi tezkişisi, 1997, s. 65)

67) *Xaniqatam*: (Hanikatam). Kuça ilçesindeki bir kasabanın adıdır. (Kuça nahiyəsi

tezkirisi, 1997, s. 91)

68) *Tura Tam*: (Tura Tam). Kuça ilçə Çimen pazarındaki bir köyün adıdır. (Küsen medeniyiti, 2013, s. 4, 10)

69) *Qelin Tam*: (Kelin Tam).

16. Tura kelimesi geçen yer adları:

70) *Aqtura*: (Aktura). Kuça ilçə Çimen pazarındaki bir köyün adıdır. (Küsen medeniyiti, 2013, s.4, 10)

71) *Kona Tura*: (Kona Tura).

72) *Xoca Tura*: (Hoca Tura).

73) *Xoca Turasi*: (Hoca Turası).

74) *Qoş Tura*: (Koş Tura) Kuça ilçesi, Üçösteñ pazarındaki bir köyün adıdır. (Küsen medeniyiti, 2015, s. 1, 22)

75) *Qum Tura*: (Kum Tura). Kuça ilçə Üçösteñ pazarındaki bir köyün adıdır. (Küsen medeniyiti, 2015, s.1, 22)

76) *Şahtura*: (Şahtura). Kuça ilçə Üçösteñ pazarındaki bir köyün adıdır. (Küsen medeniyiti, 2015, s.1, 22)

77) *Yeñitura*: (Yenitura). Kuça ilçə Çimen pazarındaki bir köyün adıdır. (Küsen medeniyiti, 2013, s. 4, 10)

17. Kategorilere ayrılmayan yer adları:

78) *Aq Buya*: (Ak Buya). Kuça ilçə Yaka pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)

79) *Alaqağa*: (Alakağa). Kuça ilçesindeki bir pazarın adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 103)

80) *Ali Yüsüp*: (Ali Yüsüp). Kuça Behiş Bağ kasabesindeki bir köyün adıdır. (Küsen medeniyiti, 2014, s.4, 12)

81) *Alti Ortaq*: (Alti Ortak).

82) *Qoşavat*: (Koşavat). “Çölavat” diye de adlandırılıyor. Kuça Uzun kasabesindeki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)

83) *Baş Qayaq*: (Baş Kayak).

84) *Bostan*: (Bostan). Kuça Behiş Bağ kasabesindeki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)

85) *Çoqma Bostan* (Çokma Bostan), *Çoqqa Bostan* (Çokka Bostan) olabilir. Kuça ilçə Alakağu pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)

86) *Çoñ Bulak*: (Çon Bulak).

87) *Boşut*: (Boşut).

88) *Boxur*: (Bohur).

- 89) *Buran*: (Buran).
- 90) *Çöl...*: (Çöl...)
- 91) *Daban*: (Daban).
- 92) *Tağlıq*: (Tağlık).
- 93) *Derya*: (Derya).
- 94) *Aqsu Yerkent Deryasi*: (Aksu Yerkent Deryasi)
- 95) *Ğalbir*: (Ğalbir), *Ğaldır*: (Ğaldır) de olabilir. Kuça ilçe Çimen pazarındaki bir köyün adıdır. (Küsen medeniyeti, 2013, s. 4, 10)
- 96) *İgerçi*: (İgerçi). Şayar ilçe Kaylor kasabesindeki bir köyün adıdır. (Şayar nahiyesi tezkirisi, 112)
- 97) *İnxa*: (İnha).
- 98) *İt Ala*: (İt Ala). Kuça ilçesindeki eski bir yerin adıdır. (Qedimki Küsen, 151)
- 99) *Kan Aymiqi*: (Kan Aymiki). Kuça ilçe Aği kasabesindeki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 100) *Dinar Altun Kan*: (Dinar Altun Kan).
- 101) *İçi Kan*: (İçi Kan)
- 102) *Mis Kan*: (Mis Kan). Kuça ilçe Aği kasabesindeki bir yerin adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 1071)
- 103) *Tömür Kan*: (Tömür Kan).
- 104) *Kiriş*: (Kiriş). Kuça ilçe Yaka pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 105) *Kök Boyun*: (Kök Boyun).
- 106) *Kök Deşt*: (Kök Deşt).
- 107) *Kök Tiken*: (Kök Tiken). Kuça Behiş Bağ kasabesindeki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 108) *Köküş*: (Köküş). Kuça Behiş Bağ kasabesindeki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 109) *Kök Satma*: (Kök Satma).
- 110) *Kuça Boyuti*: (Kuça Boyuti).
- 111) *Küsi Sögüt*: (Küsi Sögüt).
- 112) *Xaniqa*: (Hanika). Kuçadaki bir mescidin ve Behiş Bağ kasabesindeki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 113) *Qayliur*: (Kayliur). Şayar ilçesindeki bir kasabanın adıdır. (Şayar nahiyesi tezkirisi, 2004, s. 112)
- 114) *Qara Qum*: (Kara Kum). Şayar ilçesindeki bir köyün adıdır. (Şıncañ Uyğur Aptonom Rayoni heritiler toplimi 1966, 118-119.)
- 115) *Qarañgu*: (Karañgu). Kuça ilçe Dön Kotan pazarındaki bir köyün adıdır.

- (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 91)
- 116) *Qazaq*: (Kazak). Kuça ilçə Çimen pazarındaki bir mahallenin adıdır. (Küsen medeniyeti, 2013, s. 4, 12)
- 117) *Qizil Ser*: (Kızıl Ser).
- 118) *Qolti Qotuğa*: (Kolti Kotuğa).
- 119) *Qumluq*: (Kumluk). Şayar ilçə Kızılbayrak kasabasında bir köyün adıdır. (Şayar nahiyəsi tezkirisi, 2004, s. 111)
- 120) *Qutluq Orda*: (Kutluk Orda). Kuça ilçə İşhala pazarındaki bir mahallenin adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 121) *Laydañ*: (Laydan). Şayar ilçə Kaylor kasabasında bir köyün adıdır. (Şayar nahiyəsi tezkirisi, 2004, s. 112)
- 122) *Laysu*: (Laysu). Kuça ilçə Yaka pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 123) *Merekile*: (Merekile).
- 124) *Öder Xanlu*: (Öder Hanlu).
- 125) *Mirza Selem*: (Mirza Selem).
- 126) *Nilañ*: (Nilan).
- 127) *Yeñi Östeñ*: (Yeni Östen)
- 128) *Su Aq Östeñi*: (Su Ak Östeni).
- 129) *Payliur*: (Payliur). Kuça ilçə Çimen pazarındaki bir köyün ismi olup şimdi "Daboz" veya "Arboz" olarak adlandırılıyor. (Küsen medeniyeti, 2013, s. 4, 12)
- 130) *Qaqtı Köl*: (Kaktı Köl).
- 131) *Seğin Söget*: (Seğin Söget). Kuça ilçə Dön Kotan kasabasında bir köyün adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 132) *Seğizliq*: (Seğizlik). Şayar ilçə Kızılbayrak kasabasında bir köyün adıdır. (Şayar nahiyəsi tezkirisi, 2004, s. 111)
- 133) *Say*: (Say).
- 134) *Say Tağ*: (Say Tağ).
- 135) *Saqağu*: (Sakağu). Kuça ilçə Uça pazarındaki bir mahallenin adıdır. (Kuça nahiyəsi tezkirisi, 91)
- 136) *Da Sarımaq*: (Da Sarımak).
- 137) *Şausarımaq*: (Şausarımak).
- 138) *Sariq Toğaq*: (Sarıq Toğak).
- 139) *Ser Ökesi*: (Ser Ökesi).
- 140) *Sürülik*: (Sürülik).
- 141) *Şahidulla*: (Şahidulla).

- 142) *Sarnut*: (Sarnut).
- 143) *Şayar*: (Şayar). Kuça ilçesine komşu bir ilçenin adıdır. (Şayar nahiyesi tezkirisi, 4)
- 144) *Şayar Aq Kenti*: (Şayar Ak Kenti).
- 145) *Şayar Çartağ*: (Şayar Çartağ).
- 146) *Tağanşa*: (Tağanşa).
- 147) *Tügmen Beşi*: (Tügmen Beşi). Kuça Behiş Bağ kasabasındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 91)
- 148) *Taxola*: (Tahola).
- 149) *Qum Hotenge Taluq*: (Kum Hotenge Taluk).
- 150) *Sayram Taluq*: (Sayram Taluk).
- 151) *Talliq Xota*: (Tallık Hota).
- 152) *Tamğa Taş*: (Tamğa Taş).
- 153) *Taqmaq*: (Takmak).
- 154) *Tatarçi*: (Tatarçi)
- 155) *Tikin*: (Tikin).
- 156) *Toqsu*: (Toksu). Toksu Kuça ilçesine komşu bir ilçenin adıdır. (Toksu nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 65)
- 157) *Toqaçi*: (Tokaçi).
- 158) *Toqanay*: (Tokanay).
- 159) *Toquz Tuma*: (Tokuz Tuma). Kuça ilçe Çimen pazarına karşı bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 160) *Uçar*: (Uçar). Kuça ilçesindeki bir pazarın ve köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 161) *Uçar Döñ Beği*: (Uçar Dön Beği).
- 162) *Üç Qara*: (Üç Kara). Kuça ilçe Dön Kotan pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 163) *Üç Qat*: (Üç Kat). Toksu ilçesindeki bir eski şehir harabesinin adıdır. (Qedimiy Küsen, 114)
- 164) *Uzun*: (Uzun). Kuça ilçesindeki bir pazarın ve Dön Kotan pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 165) *Yandama*: (Yandama). Kuça ilçe Alakağa pazarındaki bir köyün adıdır. (Kuça nahiyesi tezkirisi, 1997, s. 91)
- 166) *Yeñi Hayat*: (Yeni Hayat).
- 167) *Yiq*: (Yık).
- 168) *Zigirçi*: (Zigirçi).
- 169) *Kona, Yeñi*: (Kona, Yeni).

- 170) *Çaqirla*: (Çakırla).
- 171) *Aprapsiyapniñ Öyi*: (Aprapsiyabnin Öyi).
- 172) *Aprapsiyapniñ Öyi Bar*: (Aprapsiyabnin Öyi Bar).
- 173) *Aprapsiyapniñ Şehri*: (Aprapsiyabnin Şehri).
- 174) *Aprapsiyabniñ Şehirliri*: (Aprapsiyabnin Şehirliri).
- 175) *Aprapsiyab Qedimqi Şehri*: (Aprapsiyab Kedimki Şehri).

Nəticə

XIX yüzüylın başlarında çizilen bu haritadaki yer isimlerinin çoğu Kuça'ya, az bir kısmı Toksu ve Şayar'a özel olup, bu yer isimleri şimdi de bu ilçelerde kullanılır. Kısmen yer isimlerinin yazılışı ve adlandırılışı bakımından Çağdaş Uygur Dili ile biraz farklı oluşunu hesaba katmazsak, aradan 100 yıl geçmiş olsa da bu ilçelerin yer isimlerinde hiçbir şekilde değişiklik olmadığını görmək mümkündür. Bazı yer isimleri Kuça, Toksu ve Şayar'a özel materyallerden bulunamadı. Belki bu isimler zaten kullanım dışıdır veya biz yer isimlerine özel temel materyallere ulaşamamış olabiliriz. Üstelik elimizde bu ilçelerin son zamanlarda yapılmış açıklamalı haritası olmadığı için, bu yer isimlerinin günümüzdeki varlığını tespit etmek için 1960 – 1990 yıllarda yayımlanmış olan her bir ilçeye ait tezkereler ve başka ek materyaller esas alındı. Haritada bahsedilen bazı yer isimlerinin Kuça, Toksu ve Şayar ilçelerinde de benzerleri olduğu için bu tür yer isimlerini açıklamada Kuça'daki yer isimlerini dikkate alındı. Çünkü bu haritanın çizildiği dönemde Kuça, Toksu, Şayar ilçeleri ayrı ayrı ilçe olarak tespit edilmiş olsa da kişilerin düşüncesinde Kuça, Toksu ve Şayar ilçeleri daha tam ayrılmamıştı. Bu yüzden harita çizicisinin gözünde bu yerlerin hepsi Kuça arazisiydi. Burada altı çizilmesi gereken husus şudur: Ulusötesi gezgin ve araştırmacıların yurdumuzdan götürdüğü eserler hakkında, toplumda şimdiye kadar olumsuz bakış açıları hakimdir. Ama eserlerin götürölme sürecinde ağır yoksulluk yüzünden onlara yardım ederek kendi yaşamını idame ettitmeye mecbur olmuş, hatta para kazanma uğruna bazı yakışsızsız amellerde bulunarak onları kandırmış, bazı el yazmalarının sahtesini yapmış ve bazı şeyleri oldukça yüksek fiyata satmış olan dönemin şnsanlarını, hemşehrilerimizi de, gözden kaçırmamamız gerek. Eğer o dönemde Avrupalılar çeşitli kültür yadigarlarını, yazılmış el yazmalarını götürmemiş olsaydı, şimdi belki dünya halkına kendimizin köklü ve zengin bir kültüre sahip halk olduğumuzu kanıtlamakta belki aciz kalacaktık. şimdi bu medeni miraslarımız bizim dünyadaki çok değerli mirasımızdır. Dünyanın farklı ölkelerinde korunmakta olan bu tür kaynaklar, yabancı araştırmacılar tarafından ister incelenmiş ve bilim dünyasına sunulmuş olsun ister henüz incelenmemiş olsun, o toprakların sahibi olan ve o topraklardan gelmiş olan kişiler olarak, birinci el bilgimiz ve bizim bakış açımız

temelinde açık olmayan noktalara açıklık getirerek, gerekli çalışmalarını yapmalıyız, ileride yapılacak başka araştırmalara kaynaklık etmesi noktasında elimizden geldiğince katkıda bulunmalıyız.

Kaynakça

1. Adil Muhammet/TeletObulqasim <<Qedimqi Küsen>> Şincañ Xelq Neşriyatı,2008 yılı,11. ay,1. neşri, Şincañ, Çin
2. <<Kuça Nahiyesi Tezkirisi>>, Kuça nahiyelik tezkire komitèti, Şincañ Xelq Neşriyatı, 1997 yılı, 9. ay,1. neşri Şincañ, Çin
3. <<Toqsu Nahiyesi Tezkirisi>>, Toksu nahiyelik tezkire komitèti, Şincañ Xelq Neşriyatı, 1997 yılı, 7. ay, 1. neşri, Şincañ, Çin
4. <<Şayar Nahiyesi Tezkirisi>>, Şayar nahiyelik tezkire komitèti, Şincañ Xelq Neşriyatı, 2004 yılı, 6. ay, 1. neşri, Şincañ, Çin
5. <<Küsen Medeniyiti>> jurnili 2013 yılı, 4.san, Şincañ, Çin
6. Albert von Le Coq/ Albert Hermann 1922: ‘Eine Karte von Kutscha’. Southern Tibet 1922: Discoveries in Former Times compared with my own researcher in 1906-1908 by Sven Hedin. Vol 8, 425-431.
7. 1926: Auf Hellas Spuren in Ostturkistan. Berichte und Abhandlungen der II. Und III. DeutschenTurfan-Expedition. Leipzig: Verlag der J.c Hinrichs’schen Buchandlug.
8. 1928: Von Land und Leuten in Ostturkestan. Berichte und Abenteuer der 4. DeutschenTurfan expedition. Leipzig: Verlag der J.c Hinrichs’schen Bunchandlung.
9. Justin M. Jacob 2019: Thecompensations of plunder: How Chinelostitstreasures. Chicago &London: TheUniversity of Chicago Press.
10. Knüppel, Michael 2011. ‘VonLassannachOstturkestistân-zuLebenundWirken von Theodor Bartus (1858-1941)’. BeiträgezurLassanerHeimatsgeschichte, 36-61.
11. -2022. GeorgHth (1867-1906) alsTungusologe: eine Materialsammlung. Norderstedt.
12. Joñxua Xelq Cumhuriyiti Şincañ Uyğur Aptonom Rayoni Heritiler Toplimi 1966, Urumçi, 1. neşri, Şincañ, Çin.

Notlar

¹ Burada makalemiz için bu resimlere yayın izni veren Berlin Asya Sanat Müzesi Araştırmacısı Dr. Lilla Russell- Smith ve Etnoloji Müzesi Araştırmacısı Dr. Melina Krebs’e teşekkür ederiz.

² Jacob 2019, 56-59.

³Knüppel 2011, 5.

⁴Knüppel 2022, 6.

⁵Albert Grünwedel 1920: *Alt-Kutscha: archäologische und religionsgeschichtliche Forschungen an Tempera-Gemälden aus buddhistische Höhlen der erste nach Jahrhunderte nach Chiristi Geburt. Veröffentlichungen der Preussischen Turfan - Expeditionen*

Daxil oldu: 29.05.2025

Qəbul edildi: 21.07.2025